

Bartók Lajos történelmi drámái.

Felolvastatott a szakosztálynak ez évi januárius 30-án tartott ülésén.

A dráma és főleg a történelmi dráma még mindig eléggé mostoha gyermek irodalmunkban. A jelenség annál érdekesebb, mert történelmi drámát irodalmunk bőven termelt s mégis oly kevés értékeset. Nem lehet állítani, hogy a történelmi színmű ma már nem kelt érdeket. Kiváló írók hatással művelik. A modern németek a Pegazust vissza akarják terelni az igaz útra a bizonytalan talajról, a hová a romantika lidércztüze után nyargalt (Sudermann, Hauptman). A színpadi technika legnagyobb virtuóza, Sardou, szenvedélytől lüktető cselekvényt állít be a múlt idők világába. Coppée a régi nyomon halad, de igazi költészettel reszi műveit értékessé, Rostand új szellemmel, új ötletekkel frissíti föl. Nálunk még a régi békókban vonaglik és keresi a formát.

Péterfy Jenő munkái közt találjuk e tárgy legbecesebb fejtegetését: *Történelmi drámáinkról* cím alatt.¹ Oly tárgy, a mire az irodalomtörténet művelője újra meg újra visszatér.

Péterfy e meddőség okát kétfelől is keresi. Egyik részen az írókban a hiba: sablonosan építik darabjaikat és retorikával dolgoznak. Másik részen a körülmények hibásak: nincs forrás, a miből merítsenek. Eredeti forrásunk kevés és úgyszólván szakképzettség kell, hogy ahhoz is hozzájussanak; történelmi műveink pedig nagyrészt «külső tényekből összerakott vázak, melyeknek csak a retorika kölcsönöz szint.» A történelmi dráma *Vörösmarty* óta nem haladt. Vörösmarty pátosza saját kora érzéséből fakadván, igaz volt. *Bánk bán* kivétel.

Azonban a mi dátumunk 1879. Azóta történt némi javulás, noha nem sok. Mégis akadt egy-két író és egy pár drámának határozottan van viszonylagos, sőt némi általános értéke is.

A közelmúltból még mindig nincs áttekintésünk, csak az egyes tények vizsgálhatók tüzetesebben. Most is a közelmúlt egyik írójában s műveiben keressük a fejlődés nyomait: *Bartók Lajosban*.

Sokat írt és sokfélét. Fújta a líra pásztorsípját és suhogtatta a szatíra korbácsát. Fialat korában romantikus vígjátékkal tünt föl, férfi korában történelmi drámákat írt. Három ilyen műve került színpadra: *Kendi Margit*, *Thurán Anna* és *Erzsébet királyné*. Mind a három tisztességes sikert aratott, zajosat egyik se. *Thurán Anna* ma is színpadon van. És működésének ott ma ez az egyetlen nyoma. Egy lustrum se

¹ Összegyűjtött Munkái, III. kötetében.

tellett el halála óta s a közönség úgy elfeledkezett róla, mint a tavalyi hóról.

Ez hálátlanság, de nem egészen a közönség hibás. *Bartók* Lajos tehetség volt, de egyike legformátlanabb íróinknak. A szép, immár hajlékony, magyar nyelv olyan volt kezében, mint a legdurvább szikla: kínosan faragta versekké. Minden nagyobb munkájáról azt mondjuk: ebből igen szép dolog lehetett volna! Talán, ha minden erejét a költészetnek egy ágára tömöríti, többre megy. Legjelentősebbek történeti drámái s kár, hogy olyan keveset írt. A történelmi dráma főszerzőpontját megérezte s megértette, hogy bele kell merülni a forrásokba. Csak az igaznak van jogosultsága a szépirodalomban s a múlt igazságát csakis a forrásokban lehet föltalálni. Örömmel látta fejlődő történetírástunkat s egy fölolvadásban rá is mutatott: gazdagon bugyog a forrás, csak mérni kell belőle!¹

Kendi Margit az első történelmi drámája, mely 1884-ben került színre, egyformán mutatja az író nehézkességét és drámai erejét. Az erdélyi történelem egyik legvilharosabb esztendejét, 1594-et idézi föl, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem viszályát unokatestvérével, Boldizsárral.

Kezdődik a formátlanság ott, hogy oldalról esik a világítás. A tárgy igen drámai. Zsigmond fejedelem kivégeztette Boldizsárt és barátait, kikkel örökös viszályban élt s kik gátolták nagy tervét, a török háborút. A véres tett örökre ránehezedett a fejedelem lelkére, megbénította tetterejét s a diadalmas hős, egész Európa reménye, kicsinyes zsarnokká lett. Tervei dugába dőltek, trónját odahagyta. Innen esnek a természetes nézőpont. De *Bartók* nem így fogott hozzá. Ő Zsigmond helyett Boldizsárt tette a darab központjává s Boldizsár fejével a függöny is lehull.

De ebből még nem lett volna dráma. Ha Boldizsár nagyravágyó, a ki Zsigmond trónjára áhitozik, akkor is csak a dicsvágyó ember kicsinyes katasztrófája kerül ki belőle. Az író úgy segített magán, hogy Boldizsár feleségét, *Kendi Margitot*, tette hősnővé. Most már nem csak politikai érdekek harcolnak: a küzdelem szép asszonyért történik s egyszerre drámaibb és jobban érdekli a közönséget.

Ebben a drámában a sablon még igen nagy helyet foglal el. Újból *Péterfyt* kell idéznem, a ki szellemes gúnnyal kel ki történelmi drámáink szerelmes jelenetei ellen. Soha annyi közhely, mint ezekben! A helyzet valóban kényelmetlen. Krónikánkban sok a drámai tárgy, de kevés az asszony. Szilaj vitézek voltak elegenden, kik kardélre mentek egymás ellen, de a legtöbbször hűségese, rokkapergető felesége volt. Drámairóink pedig asszonyt kerestek és szerelmet.

Igy aztán kialakult egy sablonos alak: a nagyravágyó asszony, a ki a politika gyepelője után kapkod. A közügy érdekli és szerelmet gerjeszt mindeniben. Veszedelemes közép pontja a drámáknak, eleven tűz. Bizony *Kendi Margit* se más. Ő odalép a tanácskozó urak közé, hogy szítsák az ura nagyravágyását Zsigmond ellen. De Boldizsár oly jámbor, oly nemes, hogy nem akar semmiről se érteni. Azért az asz-

¹ A Kisfaludy-Társaság 1899 októberi ülésén.

szony vészes játékot űz: játszik Zsigmonddal, a ki szerelmes belé, hogy féltékenynyé tegye az urát. A csel nagyon is sikerül: Boldizsár azt hiszi, hogy felesége hűtelen is lett. Nosza, siet már fölkelni Zsigmond ellen. A csomót bonyolítja egy Estella nevű spanyol lány, a ki meg ész nélkül szerelmes Boldizsárba. Margit, mikor meg akarja menteni Boldizsárt, akkor lesz árulója és Zsigmond jókor értesül minderről. Elfogatja Boldizsárt. Boldizsár megtudja felesége hű voltát s egyesülnek a halálban is, mert Margit öngyilkossá lesz s Zsigmondnak csak a késő bánat marad.

Mindkét szerelem egészen vértelen. Az önérzetes, eszes, nagyra-vágyó asszony ugyanazon a hangon beszél, mint az ábrándos, forró-vérű spanyol leány. Ki lehetne cserélni őket. Közös szerelmük tárgya, Boldizsár viszont a hős sablonját képviseli. A színésztől egyedül dél-czeg külsőt és jó torkot követel. Hatásos, mikor váratlanul megjelenik kúrtharsogás kíséretében, fénylő bádogg pánczéjában, sőt lóháton. Tenni képtelen, csak szava van; ide teszik, oda teszik — neki mindegy. Annak hisz, a kinek nem kell és fordítva. Ez a vakság és bizalmatlanság szintén öröklött bűne a történelmi dráma hőseinek. Fájdalom, úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz.

Történelmi drámáról lévén szó, főkérdés, hogy viszonylik a darab forrásaihoz. Igazi, életerős korfestés sok hibával kibékíthetne, ha ez is sarkalatos hiánya nem volna a legtöbb darabnak. De Bartókról ebben legalább már több jót mondhatni, mert forrás tanulmányra vett magának fáradságot. A gondos tanulmány meglátszik a darabon, még a mellék-személyek nevét is *Szamosközből* vette.¹

Báthory Zsigmond kiválóan drámába való alak. Forrásainak bősége teljes jellemképet ad. E jellemrajzba azonban Zsigmond rovására némi hiba csúszott be, miben történetíróink részeseek. Zsigmond sok tekintetben kiváló egyéniség volt. Nagy tervei nem csak a levegőben voltak, hiszen egy oly eszes ember is helyeselte, mint Bocskay István. Vitézsége közismeretes volt. Nagy bűnei szintén ismeretesek: kegyetlen, álnok és állhatatlan embernek van rajzolva. Rajongott az olaszokért s udvarát olasz bohócok, tánczosok, muzsikusok tették zajossá. Ebből a tényből kialakult a dorbézoló, tobzódó fejedelem képe. Pedig olyan források is, melyek épen nem legyeznek hibáit, józan, mértékletes embernek mondják.² Más itt a magyarázat.

A vérontó, kegyetlen embernek gyöngé idegzete volt. A sok viszály és a testi nyavalya idő előtt megtörte. Meghasonlott lelke adja a kulcsot ingatagságához. Fényes udvart akart berendezni, mint valami olasz renaissance herceg. De az ő arcza komor maradt és feje józan a tivornyak közepette is. Drámai alak volt mindenképen. Egy III. Richárd, a kibe a Hamlet tépelődéseit oltották belé.

A forrás gazdagsága mindig hasznos az írónak. Bár Bartók céljaihoz képest egyoldalúan nézte Zsigmondot, mégis ebből lett a leg-sikerültebb alak. Az előnyös vonásokat kihagyta, hogy annál több gonddal rajzolja az ingatag, megrokkant idegzetű, kegyetlen és pompaszerető fejedelmet. Ez az alak mutatja Bartók erős jellemző képes-

¹ Történelmi Maradványai.

² Kemény János Önéletírása.

² Szamosközi: Rerum Transsylv. V 4.

ségét. Finomabb árnyalatokhoz is ért. Zsigmond hitvány bohóczát játszó, ártatlan gyermeknek nézi s ez jellemző. A legsötétebb drámai jelenetben is így szólaltatja meg Zsigmond fényűzését:

Karmazsin dolmányom, sötét bakacsin
Mentém, gyöngy övem derekam' ölelni.
Gyémánt, rubin forgóm a süvegemre,
Tánczos bokámra deli bocskorom!

Kár, hogy a többi alak nem sikerült így. Boldizsárt említettem már. Hőssé és rokonszenvessé akarta tenni, pedig ha a történelmet követi, legalább vért öntött volna e halvány alakba. Erkölcsei tekintetben Boldizsár nem lehetett sokkal jobb unokaöccsénél, egyénisége pedig kisebb szabású volt. Vitéz katonának tartották. Egész Erdélyben nem volt több olyan lovas, mint ő, a mire főként büszke volt.¹ Nyeresége mellett is a dalia és gavallér benyomását teszi. E vonásokkal elevezebb alakot lehetett volna rajzolni. Kendi Sándor is elmosódik a darabban, pedig a valóságban kitűnő szónok volt és esze az egész pártnak.

Minden lépten-nyomon előfordúl, hogy a történelmi valóság drámaibb az irónál. Az írók idealizálni akarnak s elmennek a valóság mellett. Mikor Margit Zsigmondnál az ura éltéért könyörög, semmi olyant nem mond, a mi szívünkbe markolna. A tény az, hogy esdekelve berontott a fejedelemhez. Zsigmond drabantjaival dobatta ki, rákiáltván, hogy tépjék le ruháit, hadd öltöztesse föl a férje fejedelmi ruháiba.² Ez irtózatos, de drámai. Bartók még se használta föl, pedig nem riadt vissza az erősebb jelenetektől.

De e hiányok mellett is megérzik a történelem tanulmányozása. Ezek a szilaj, féktelen emberek nem a mai kor gyermekei. Hatalmas az első jelenet: az erdélyi urak dorbézolása, Kendi föllépte, a ki kidobtatja Zsigmond komédiásait. Szenvedély általában sok van a darabban. Érdekes, hogy majdnem minden személyében valami elfojtott indulat háborog. Zsigmondban, Boldizsárban, Estellában, Kendiben. Morgó vadállatok, a kik fogait mutatják. Csupa sűrű füst, a miből olykor-olykor kicsap a piros láng. Ez teszi olyan végtelen nehézzé az egész darab levegőjét. Leghatásosabb az utolsó felvonás, a hol végre kitor a sok fojtott indulat. Valóságos hekatomba megy végbe s a kárpit eppusztult világra hull alá. Nagyon zordon. Korlátolt nemes indulatok, alávaló gerjedelmek és rideg számítás ütköznek benne.

Bartóknak sikerült megtalálni az igazi drámai nyelvet. Nem üres retorika és nem lírai dagály, de tűzben edzett drámai nyelv, bár ez is nehézkes, csupa érdesség, darabosság, hosszú anapesztus-lábak rakják meg a jambusokat, sőt sánta jambust is találni köztük. Az egész darabban, jellemzésében, meséjében, nyelvében egy nagy drámai tehetség próbál magának utat törni.

Erzsébet királynét 1892-ben adták elő. Ezt nem tudva, fiatal író munkájának néznénk. Legalább fiatalos mőhóság nyilvánul abban, hogy

¹ Jósika István versenyre hívta föl. Boldizsár legyőzte és Jósikát megöklözte vakmerőségéért; *Köváry* László: Erdély története, IV. k.

² Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytár III. k. 293. l.

három drámára való anyagot akar egybe belésszorítani. De meg nyelve is áradozóan bő; színesebb, ragyogóbb, mint *Kendi Margit* nyelve, de nem is olyan drámai és nem is olyan tömör.

Tárgya Endre királyi halála és a nápolyi hadjárat. Középkori történetünk szűkszavú forrásai itt kibővülnek. Nagy Lajos ragyogó korát egykori magyar írók beszélnek el s az olasz *Gravina* részletesen írja le a nápolyi eseményeket.¹ Mátyás után Nagy Lajos a magyar történelem legragyogóbb alakja. A nápolyi hadjárat igazi lovag háború, politika nélkül. Endre királyi wegyilkolása pedig a letragikusabb események egyike, *bárány a farkasok között*, a mint *Gravina* mondja.

Bartók újra oldalról nézi a drámát. Nem Endrét és Johannát teszi a központba, hanem Erzsébetet, Lajos és Endre anyját. Rég elmúltért sújtja őt a végzet: a Záchokért, az öcscse szerelmének fölládozott szép Kláraért. Gyermekekért gyermek: az ő fia is siralmas végre jut s csak vezeklése, bűnbánata engeszteli ki az eget, hogy halála óráján legalább a nagyobbik fiát látja győztesen hazatérni.

Lehet, hogy más oka is volt erre a nézőpontra. Még nem mosódott el *Rákosi* Jenő «Endre és Johanna» című szomorújátékának emléke, melyet 1886-ban adtak először. *Bartók* darabja lettint a műsorról, míg *Rákosié* újra visszakerült. Ez a tragédia Endre sorsát mondja el s az aversai katasztrófával végződik. Így mégis más Bartókénak a tárgya.

Nem övé a gondolat, *Aranytól* vette át. A nápolyi hadjárat *Toldi szerelmében* drámaiabb, mint akármelyik drámánkban. *Arany*nak csodás érzéke volt hozzá. Endre sorsát a beleszótt ballada megrázó erővel és síró fájdalommal mondja el. Endre halálhíre az anyában fölébreszti a Záchok emlékét s a nemezis sújtó hatalmát érzi benne.² És mindez olyan drámai módon, mintha csak villámcsapások fényénél látnánk a pusztító vihar nyomait.

Hálás a költő feladata, mikor fel akarja támasztani ezt a nápolyi udvart. Földi paradicsom ez a föld: pálmák és virágok hazája, örökké nevető éggel. A nagy szenvedélyek jelképei veszik körül: az örökké hullámzó tenger és az örökké füstölgő Vezúv. A régi emlékek még megvannak. Ott magaslik a tengerparton a Castello dell' Ovo, tajtékoz hullámok nyalják az alapját. A domban porladnak a régi fejedelmek csontjai: az öreg Róberté, Endre királyé. Pánczélos képmásuk ki van faragva, vánkossal a fejük alatt, szelid arczczal, mert az üdvözült lelket nem háborítja földi szenvedély. Hálás és szép föladat kiemelni e márványsírok halottjait és újból hangossá tenni az elcsendesedett királyi várkastélyt.

Rákosi egész természetesen komponálta a drámát s egyszerűbb eszközökkel dolgozott. A két főalak mellé sorakoztatta, kissé hátrább állítva azoknál, az egész udvart, az egész kort; *Bartók* jobban halmozta a szenvedélyeket. Az öreg király kínos vergődését nagy betegségében, Katalin hercegnő nagyravágyását, Durazzói Károly kétszínű ármányait éppen olyan erősen világítja, mint Endrét és Johannát. A mellékalakok ellenben egészen elvesznek.

¹ *Muratori*: Opere XII.

² Ez a gondolat megvillant már *Szigligetinek Zách unokái* című szomorújátékában is.

Rákosi udvara sokkalta jobban sikerült. Kevés vonással rajzol mindent: él az egész, cseng a kacaj és hallik a dorbézolás zaja. Nem annyira szenvedély dolgozik bennük, mint inkább léhaság, kéjvágy és elvetemedettség, melyet legtípusosabban Bertram gróf cinikus és könnyed személyében fejez ki. Durazzói Károly igazabb és olaszosabb Rákosi ábrándos és szenvedélyes alakjában, mint Bartók hideg intrikusában. Bartóknál a sok szenvedély megosztja a figyelmet. A köszvényes, haldokló király művészen ki van dolgozva, de nincs semmi háttére. És a mi fő, Rákosi főhőseiben van mélység és jellemzés, kivált Johannában. Johannája természetből nem léha, csak a nevelés tette azzá, mely idő előtt kiölte leányi szemérmét. Ha Endre tudna vele bánni, megjavíthatná, míg így igazi bűnbe löki bele. Endréje kissé ábrándos, erkölcsében nagyon szigorú, általában túlságosan fiatal s heves indulatában mindent elront. Nem egészen történelmi alakok ezek. Johanna szenvedélyes, romlott, gonosz asszony volt, a mellett erélyes, a ki országot is tudott kormányozni. Endrében is megérzett az olasz: elég világosan jelezte, hogy bosszút fog állni ellenségein. Gravina pár szóval rokonszenvesen mutatja be az *aranyhajú* királyfit, a ki oly bátran védte magát annyi ellen utolsó órájában. De mindegy. Rákosi Endre alakjában költészettel fejezte ki azt a borzadályt, a mit az ifjúban a romlott nápolyi udvar ébreszt, a mely ráül, mint a lidércnyomás. Bartók ellenben nem mélyítette alakjait. Johannája léha, de szereti Endrét s hol szerelme, hol léhasága nyomúl előtérbe, de különösebb érdek nélkül; Endre alakja pedig egészen eltörpül.

De vessünk egy pillantást az igazi tragédiára. Az összehasonlítás újfent elkerülhetetlen s most már a magyar költők fejedelméhez kell mérnünk. Arany Erzsébet királynéja pár vonással bevezetett jellem: kissé elridegedett, büszke, vakbuzgó asszony; Lajos királyát pedig el nem feledheti, a ki egyszer olvasta: ez az igazi magyar lovag-király típusa, nagyságában igazi király, gyöngeségeiben igazi ember s csak rokonszenvesebbé válik általuk, mert közelebb érezzük magunkhoz. De a kisebb költőtől nem vesszük zokon, hogy a nagyobb ösvényére tért. Mi sem mutatja, hogy versenyezni kívánt volna vele s adott szépet, ha másformát is.

Az I. felvonásban Róbert barát pazar áradozással beszél Erzsébettről. Ez helyén való: előkészíti a nézőt rá s érdeket ad a királynénak. Olyan érdeket azonban, a mit hasztalan várunk. Túlságosan passzív a királyné szerepe, kivált a dráma második felében. Szó sincs róla, bajos is lett volna erősen cselekvő szerepet juttatni neki, de így, bizonyos szenvedőleges állapotban is lehetett volna lelki harcztot tenni bele, hogy küzdjön a végzet ellen, a mely kikerülhetetlenül lesújt rá. A tragikum ilyen formáját próbálta meg Szigligeti is *IV. Bélában*, hol Béla királyllyal fia, István ugyanúgy bánik, a hogy ő bánt valamikor az apjával. A hős itt olyan ügyesen előtérbe van állítva, miszerint észre sem vesszük, hogy nem kap cselekvő részt a drámában.

Bartók nem teszi. Sőt a harmadik felvonástól kezdve teljesen a néző szerepére kárkoztatja. Itt kezdődik a harmadik dráma, melynek Lajos király a hőse. Ez is formátlanság, de ennek köszönjük a színmű legszebb jeleneteit.

Lajos király vadászatról tér haza. Az ifjú király mélyen meg van

sebzeve: jegyese jár az eszében, kit Durazzói Károly elszeretett tőle. Csupa hév ez a pompás fiatal, csupa áradó szenvedély. Milyen szépen és lélekből szólaltatja meg a költő:

Avagy gúnyolja hős szivü anyám
Gyarló fiát, ki harcmező helyett
Az erdön hűti forró tettehét,
Nem mint király, de mint jobbágyi közt
Legsatnyább ábrándkergető suhancz,
Ki bujdosója gyáva szenvedésnek,
Titkárai a fák, s levelöket
Sóhajtásával tánczoltatja — ah!
Mindez való!

Sebzeve van, de csupa erő, tettvágy és duzzadó egészség. Igazán pompás alak! Majd édes anyja enyeleg vele s az udvarában nevelkedő három királyleányt kínálja neki választásra. A három közül Örzse, a bosnyák királylány, Arany bájos mintája után formázdik, de nagyon mögötte marad. A morva Margit azonban egészen Bartók alkotása: a szőke, törekeny lány, a ki szereti a királyt, hallgat és meghal. Pár sorral meghatóan van elbeszélve. A király nem választ, csak forr és emésztődik.

Akkor sujt rá a végzet kalapácsa. Jó a hír Endre haláláról. Első gondolat a bosszú. De csak akkor lesz a helyzet igazán rettenetes, mikor Lajos megtudja anyjának régi-régi bűnét. Az ő anyja, ez a szent, ez a mártír kerítő volt! Itt a legiszonyúbb fájdalomban magaslik föl királyi jelleme. Akkor ő is vezekel, leteszi a koronát, melyhez vér és bűn tapad és kéri a magyar urak bocsánatát, mire azok kéri, hogy legyen királyuk, mert ők a királynét szeretik és Lajos ártatlan. Hosszas lelkiharcz után enged és készül a bosszúló hadjáratra: »Most vágass ki minden erdőt dárdának!»

A bosszúló hadjárat lelki tisztulás is; egyre szilárdabb, egyre erősebb lesz. Mikorra győztesen hazatér, menyasszonya fogadja és haldokló anyja. A bűn kiengesztelése, a véres tett megbosszulása után a szenvedés tűzében megedzett király boldog országlásra várhat.

Thurán Anna időrendileg e kettő közé esik (1887). Bartók drámaírói képessége ebben tetőzik, bár ez sem ment nagy hibáktól, de tehetsége itt igazán fényesen ragyog. Kompozíciója is itt a legszabatosabb, pedig a mesét nem a történelemből vette.

Csak a háttér történelmi. Bártfán történik, Mátyás király alatt. A cseh zsebrákok ostromolják a várost. Velitorisz Henrik, a fekete sereg kapitánya, éppen most érkezik a városba, a hol diadaláért ünneplik. Az agg Thurán, a polgármester, székét neki engedi át, leánya, Anna, első látásra belészeret. Nem csoda, a bátor vitéz emberül viseli magát: fölfedezi a tanácsosok közt az áruló Konstilt, a kit megfoszt állásától s mindent félretéve, azt sürgeti, hogy mindenekelőtt a várost kell fölmenteni az ostrom alúl. Ő is megszerette Annát s feleségül kéri. De az oltártól egyenesen kötelességéhez siet: eltávozik a rejtekhúton, hogy segítyt hozzon a királytól. Drákói rendszabályokat hozat az ostrom idejére. Egy napi késedelem a város végveszte lehet. De addig nem akar meghalni, a míg nem ölelte ifjú feleségét s az első éjszakán visszalopódzik Anna karjaiba.

Konstil, a ki les Annára, rajtakapja őket. Velitorisz menekül, nem ismeri meg senki. Azt hiszik, Annának kedvese van. Törvényt ülnek fölötte. Az apa maga mondja ki a halált leányára, ki inkább meghal, semmint férjét elárulja. Az ítélet végrehajtását Leonhard, Anna bátyja, gátolja meg. Egyelőre börtönbe kísérik. De ennyi elég, hogy a szenvedélyek fölkavarodjanak, a rend fölbomoljék és Konstil tombol a siker fölött.

Az alatt Velitorisz lóhalálában járja meg Visegrádot s épen idejére érkezik Bártfa alá. A cseheket elveri, Anna ártatlansága kiderül s a vihar után újból kisüt a nap.

Nem tudni, mi indította a költőt arra, hogy a tragikusnak induló mesét szerencsésen végezze be. Talán, hogy a közönség kedvébe járjon, mert a nagy közönség nem szereti a tragikus befejezést. Pedig ez a drámai expozíció föltétlenül azt kívánja.

Nem a költői igazságszolgáltatás régi jelszavát tűzzük ki czégérnek. Abban az értelemben, a hogy rendesen használják, a német esztetika lomtárából való. Azt kívánják, hogy a tragikus hős morális hibát vagy bűnt kövessen el, hogy azért bukják, hogy a jó elem győzzön s a gonoszok mind elvegyék érdemelt büntetésüket. Hát ez nem vihető ki minden esetben. Vagy ha igen — sokszor kicsinyessé lesz. Erre tulajdonképen régen rájöttek. Már Corneille is lenézően beszél róla és igaza van.¹

De bizonyos költői szükségesség van. Bizonyos kezdet bizonyos véget követel. Ez ellen vét Bartók a jelen esetben. Velitorisz alakjának az első felvonásban tragikus alapot vet. Oly titáni erővel, oly kérlelhetetlenül ítél el mindenkit, a ki mással törődik, mint a város védelmével, mint Oedipus király Sophokles tragédiájában, mikor öntudatlanul önmagát átkozza el. Nemcsak nagy szavak azok, a hős cselekvőleg is úgy lép föl. Nemesen önmagának követeli a titkos híradás nehéz munkáját. De szerelmes és végtelenül szerelmes. «Egy méh lopódzott pánczélja alá és édes fulánkkal döfte meg.» A hőst, a hazafit a szenvedély legyőzi s a nászéjszakáért koczkára dobja az egész város sorsát, saját becsületével együtt.

Velitorisz érzi mindennek súlyát s mikor búcsúzik Annától, a szenvedély és a büntudat igaz hangján vádolja magát. A tragédia fejlődik belül, a hős lelkében. A lelki egyensúly megbomlott.

Mikor Konstil rajtuk üt, ő leteperi s azt hiszi, hogy meg is ölte. Mindegy. Nem lehet nyugodt s nem tudhatja, hogy feleségével mi történt, tehát nem altathatja el lelkiismerete fürdálásait. Mialatt fölmentő serege élén nyargal haza, feleségét pallos fenyegeti. Ha elkésik a fölmentő sereggel? Ha felesége már halva van, vagy ha Bártfa már a cseheké? Mi lesz az árulóra szórt átkokkal, melyek saját ajkáról szálltak el? Itt egy igazi tragédia marad megoldatlanul, mert Velitorisznak nem jut már egyéb szerep, csak hogy diadalmasan vonuljon be a sereggel. A tragédia elsikkadt.²

Még ebben az aránylag kerek mesében se tudott Bartók egységes lenni. A dráma derekán csavar rajta egyet. Másik dráma lép előtérbe:

¹ Premier discours du poëme dramatique.

² Tanúlságos *Beöthy Zsolt* fejtegetése. (Színházi Esték.)

ennek a hősnője Anna, a ki elvállalja a gyalázatot, a halált, csak hogy urát megmentse. Ez a dráma a maga rendjén bonyolódik le és válik szerencsésre. De hová lett az igazság?

Bartók többi drámájában is érezzük, hogy régi idők egyszerűbb és erőszakosabb emberei lépnek a színpadra. De a drámai korrajz egyikben sem válik oly színessé, mint *Thurán Annában*.¹ A költő maga írja az előszóban: «A polgárság életteljessége s lüktető ereje az, a mi e dráma korrajzi színezetét adja.» Alább pedig: «e darabban csupa idegen hangzású név képviseli a magyar polgárság hazafias küzdelmeit: mutatni akarva, hogy nem kizáróan a fajegység alkotja a nemzetet.» Nem jelentőség nélkül való ez sem. A középkor ismerte a haza fogalmát, de nem a mai értelemben. Az ország, a föld szeretete volt ez és nem az egy fajhoz tartozás érzete. A városi lakosság javarészen idegen volt, német. Nem minden célzatosság nélkül van, hogy egy költő a XIX. század végén, mikor a nemzetiségi ellentétek javában lobognak, Magyarország dicsőséges korszakából mutat be képet, hol az idegen ajkú polgárság forgatja a kardot a magyar király, a magyar föld védelmére. Ez a korszerűség a «Thurán Anná»-nak, a mi csak emeli érdekességét.

Felvidéki városainkban aránylag sok régi műemlék maradt meg. Régi templomok, tele értékes képekkel, nehéz faragott gót székek, bolt-hajtásos paloták, régi sírkölapok, ó-német stílusú városházák, vas Roland-szobrok, rozsdás fegyverek, a város pallosa — mind olyasmi, a mi a költő-ember lelkét megihleti s önkénytelenül is közelebb hozza a régi korhoz. Dús és büszke polgárság lakott a falak között. Virágzó régi város szelleme nyilatkozik meg Bartók tizenkét szenatorában, a kik oly tisztelgetreméltók, oly méltóságosak: gazdag kalmárok vagy iparosok, elszánt és eszes emberek. Élükön az öreg Thurán Ausztin, hosszú fehér szakállával, ez a vasember, ez a Brutus. Nem is tudnánk ez alakot magyarnak képzelni, germán faj nyakassága és zordonsága lakik benne.

A korfestés igazi pompája tetőzik a harmadik felvonásban. A városi tanács törvényt ül ostrom idején. Először egy zsoldost vezetnek be, ki részeg állapotban garázdálkodott. Orra sertével megszurkálendő, a mit fejvesztés követ. Következik egy vénasszony, a ki mézet lopott. Középkori hit: nagy bűn, mert a méheket lopta meg, melyek az Úr oltárára való gyertyákhoz való viaszt készítik. Kötél volna a büntetése, de mert boszorkány hírében áll, máglyára jut. Valóban boszorkány ő, ki most guggolva ül az ódon kapuban, de valaha szemet szúrt sok úrnak s «testét a nemes városnak áldozta.» Pokoli átkok között hurczoltatja magát el. Azután házasságtörőket vezetnek be, kiket pallosra ítélnék. A vasembereknek egy arczizma se rendül belé. Végül jön

¹ *Beöthy* elismeri, hogy a drámának meg van a történelmi színe, de azt állítja, hogy Mátyás korától akár a Rákóczi-korig bármely korbba lehetne helyezni. Nem egészen. A reformáció vagy a szabadságharcok kora új eszméket szült, a melyek az emberek gondolatvilágát teljesítették. Bartók ezekből nem vesz át semmit, középkori egyszerűségbe helyezi alakjait és sok aprósággal igyekszik a korrajzot igazán stilszerűvé tenni. Nem mondom, hogy e stilszerűség a tökély fokát éri el, de elegendő arra, hogy az igazság élénk látszatát keltse.

Thurán Anna, Velitoriszné. Bűntársát kérdik tőle. Nem vall. Ijesztgetik. Glatz senator középkori kinzókamrát rajzol le nehéz szavaival;

Vérfagyaláló szörny minden egyes eszköz,
Rározdált vérii vasfogal, karommal,
Metsző él, csonttörő sulyok, hegyes-fulánkkal,
Elájulsz képzetén s meglátva szörnyet halsz.

Hiába minden, nem vall. Az apa maga kér halált fejére. Most vége a nyugalomnak. A vasemberek könnyeznek, egyik-másik habozik, de a többség, vérző szívvél bár, halált követel a bűnös fejére. Ezek a leghatalmasabb lapok, a melyeket Bartók irt, megráznak és megindítanak egyszerre. Altalában ez a dráma bizonyítja legjobban Bartók értékét. Bár a formában tökéletlen, bár némelykor sablonos, nagyon sokszor hosszadalmas, de olyan égő szenvedélyt oltott darabjaiba, a milyenből tragédiák fakadnak.

Mélyen nyúlt belé az emberbe s bizony nem tartózkodott, a salakot is kiöntötte. *Thurán Anna* uralkodó szenvedélye az érzéki szerelem. Emberei inkább testükkel szeretnek, mint lelkükkel. Szilaj, harczos emberek, kik ölelni akarnak, mert kurta az élet és a halál leselkedik rájuk. Mohóság itten minden. Ott van a hős, Velitorisz. A kemény, eiszánt embernek minden ereje oda van, mikor Anna a karjaiba borúl. A vér poklos háborgása ez:

Velitorisz: Miért jöttem újra vissza hozzád?
Hogy hozzád jöjjenek csak s nálad legyek.
Nyujtsd ajkidat. Édes biborvirág,
A melyről mézet szívok s elhalok!

Anna: Nem hagylak szólni, mert meghallanak!
Ha ajkad áruló: csókkal bezárom.
S ha halni készülsz, csókban iszom föl lelked,
S enyémet csókolom szivedbe vissza.
De csókjainkat is halkan leheljük,
Legyen mély s néma s égő, mint a seb,
Melyet szívünkön szerelem ütött,
S ne csattogjon, mint a sekély patak,
Vagy gondtalan madár. Csitt, csitt, szívem!

Velitorisz: Az édes vágyat egyszer töltsd be, és
Erősbödvén, mohóbb s követelőbb lesz.
Karmai nőnek s marczangolva szülőjét,
Új falatért kiált telhetlenül, míg
Mindent föl nem fal s minket és magát is.
Jobb lett vón' föl nem keltetünk soha.

Mit mondjak az intrikus Konstillról, a ki a fiatal özvegy Mevisz Borbála után epekedik? Micsoda szerelem ezé a torzképé! Hitvány, alávaló ember gerjedelme, a ki czudar, csipős nyelvél szennyezi be a dráma összes személyeit. A szerelem szembekötősdit játszik: Borbála Velitoriszt szereti, Borbálát Leonhard.

Kiegészíti a képet az utolsó felvonás kis porkoláb leánya. Egész gyermek még s már tudja, hogy egyszer el fog bukni. Belenevelték a ledérséget. Még a vén boszorkány is szemére veti az uraknak, hogy ha fiatal volna, másként bännának vele. És ki tudja? Az ő fehér hajuk is fekete volt valaha!

Mindez újlag arra vezet vissza, hogy ebből tragédiának kellett volna lennie. Nagyon nehéz ez a levegő, vihar rejlik benne. És bármennyire különböző jelleműek a szereplői, valami az íróból is megérzik a fátyolon által, valami örökös forrongás, örökös nyugtalanság, a mi vérét, lelkét korbácsolta.

*

Két drámai műve maradt holta után. Az egyik *Mohács után*, voltaképpen előjátéka a másiknak, *János királynak*. Az első könyv alakban, *Pap* Henrik drámai kifejezésű képeivel díszítve, jelent meg. A szín a mohácsi csatater, hol Perényiné a holtakat temeti. A hogy megindul, igen hangulatos: az ég viharos s mindenben a pusztulás szelleme ül. Kár, hogy a közepén túl ellapúl. *János király* kéziratban maradt, előadásra elfogadva a nemzeti színháznál.

Bartók drámára alkalmas tárgyból se tudott kerek mesét alkotni. Bizonyos, hogy Zápolya János zürzavaros korából meg éppenséggel nem. De sok szépet adhatott ebben is: János király tehetetlen nagyra-vágyása, Martinuzzi nagy egyénisége, a mint kezébe fogja az ország gyepelőjét, Török Bálint huszáros alakja, kire tragikus vég vár — sok hálás anyagot ad. De színpadon nem láttuk. Élő írók leszorítják és nálunk nagyon hamar szokás felejtetni.

Vértessy Jenő.